

nenávratnost si sám dobře uvědomuje). Zůstává mu jen nejasné tušení tajemného kosmického řádu, osudově určujícího dění, život i smrt, tušení, které ovšem je spíše kacířstvím než náboženskou vírou.

Výrazně charakterizující složkou Šlejharova díla je jeho jazyk. Ve slovníku se vyznačuje napětím mezi slovy vypjatě spisovnými až básnicky archaickými (luzný, ústrašný), popřípadě novotvary (zápač), a mezi vulgarismy (ožralý) nebo hovorovými dialektismy (brýknout, poucat, kucmouch). Také po stránce syntaktické lze v jeho prózách sledovat napětí mezi složitými větnými konstrukcemi, příznačnými pro spisovnou, literární vrstvu řeči (např. četné přechodníky), a mezi afektivní bezprostředností většiny dialogů (užívání nadávek). Příznačné je dále i to, že v Šlejharových prózách se jen zřídka objevují dialogické pasáže, že v nich převládá vyprávění. To ovšem zase nemá charakter klidného, neosobního popisu dění a okolností, nýbrž je emocionálně vzrušené, promísené vstupy vyprávěče, jeho vlastními úvahami a poznámkami někdy přímo adresovanými čtenáři. To vše dává Šlejharově dikci povahu vzrušeného projevu silně citově angažovaného, v němž se epická objektivita sváří s lyrickou účastností, odosobněný popis s osobní úvahou a líčením. Takováto směsice lyrického a epického působí na první pohled jako nedostatek slohové jednoty, někdy dokonce vytváří dojem jazykové neobratnosti. Je to však jen zdání, neboť jazyková složitost má své funkční oprávnění právě v kontrastu povznesené, exaltované a odosobněné dikce básnické a všední až vulgární dikce jednotlivých postav.

Šlejharovo dílo se vpojuje nejen do duchovního prostředí české literatury 90. let, ale zároveň v domácím prostředí specifikuje umělecké tendence příznačné pro soudobou moderní evropskou prózu, totiž syntézu naturalismu a symbolismu. Šlejharův symbolismus má ovšem blíže k naivnímu vizionářství lidového člověka než k rafinovanosti západní prózy. Je výrazem krize hodnot, kterou prošla celá generace 90. let pod tlakem rozporů společenského života a která nabyla u Šlejhara až groteskně monumentální podoby, ale zároveň i výrazem zoufalství nad ztrátou pozitivního cíle a východiska k jejímu překonání. V tomto smyslu je Šlejharova próza významným historickým dokumentem duchovního života 90. let i trvalým svědectvím zápasu o umělecké hodnoty v krizové době.

Alois Vojtěch Šmilovský

/ 1837 - 1883 /

Autor románů a povídek z maloměstského a venkovského prostředí; často kladl důraz na postavy s ustáleným, pevně zformovaným životním postojem a morálním obzorem.

Vlastním jménem A. Schmillauer. Narodil se 24. 1. 1837 v Mladé Boleslavi, kde měl jeho otec mydlářství. Matčina záliba v četbě a ve vyprávění příběhů z knížek lidového čtení v něm zanechaly silné dojmy a vzbudily asi první zájem o literaturu. Gymnázium studoval v Mladé Boleslavi a v Praze, kde pak na filozofii poslouchal přednášky z přírodopisu, češtiny, matematiky a fyziky. Od r. 1860 vyučoval na gymnáziu v Klatovech, kde byl i oblíbeným organizátorem kulturně společenského života (založil pěvecký spolek, pracoval v Měšťanské besedě, pořádal divadelní představení a koncerty). Kromě četných cest po Čechách navštívil Německo, Švýcarsko, Itálii, Vídeň. R. 1873 byl přeložen na gymnázium v Litomyšli, kde se přátelsky stýkal zejména s mladším kolegou A. Jiráskem. Od r. 1877 působil jako okresní školní inspektor na Litomyšlsku a Poličsku. Zemřel v Litomyšli 20. 6. 1883.

V mládí si Šmilovský dobyl uznání básnickými texty, které zhudebňovali soudobí skladatelé. Těžištěm jeho díla však jsou povídky a romány, k nimž bral látky nejčastěji z maloměstského řemeslnického prostředí, někdy ze soudobé vesnice nebo ze vzrůstajících se českých statkářských a průmyslnických kruhů. Velká část těchto próz vycházela ve Vlčkově časopisu *Osvěta* a odpovídala jeho představě národní literatury, podle níž věrné zobrazení skutečnosti nevyklučuje idealizující rysy. Šmilovský byl přesvědčen, že literatura má především poučovat o tom, co prospívá či škodí národu i jednotlivci. V tomto ohledu vyzdvihoval rozumovou střízlivost, pracovitost, ryzost charakteru, odsuzoval sobectví a lakotu. Svě didaktické a moralizující snahy a zásady koncentroval v „mudroslovném románu“ *Kmotr Rozumec* (1872). Pokusil se tu vytvořit ideální typ muže vyžalé životní moudrosti, který pomáhá bližním radou i skutkem, avšak místo umělecky živé postavy vznikl spíš rámec pro řadu podobenství, příkladů ze života, poučných úvah. Obdobný obraz ctnostného a spravedlivého člověka konajícího dobro se vrací i v jiných autorových dílech jako jeden z hlavních tvůrčích cílů a nabývá někdy věrojatnější a méně strnulé podoby. Takovou postavou je doktor Sluka z povídky *Starohorský filozof*, rozšafný sedlák Duha z povídky *Pod doškovými střechami* i titulní hrdinové povídek *Starý varhaník* a *Setník Dřevnický*. V těchto postavách je základní typ obměňován, a někteří hrdinové se k ušlechtilosti protrpí teprve pod ranami osudu (*Spálený šimák*).

Tam, kde se Šmilovský dovede oprostit od příliš zjevné tendenčnosti, uplatňují se zřetelněji jeho pronikavé pozorovací vlohy, umění povahokresby a žánrové drobnomalby. Jeho prózy pak dovedně zpodobují všední život prostých lidí, zejména z prostředí maloměsta s jeho zvláštní atmosférou, s patriarchálními poměry v řemeslnických rodinách, s ustáleným životním stylem, svéráznými lidskými zjevy, se skromnými radostmi i skrytými dramaty. Šmilovského metoda je založena na výběru příznačných detailů vnějšího zjevu, gest, mimiky, výroků a chování postavy, které prozrazují její vlastnosti, duševní rozpoložení a vztahy k lidskému okolí, na pro-

měnách humorné a vážné, někdy až tragické polohy a na promyšleném střídání partií dějových, popisných a dialogických. Autorova charakterizační dovednost se někde omezuje na jednotlivé postavy větších děl (farář Cvok z povídky *Nebesa*), jinde určuje ráz celých prací, zejména starosvětských obrázků a idylických nebo elegických příběhů. Tak je tomu v memoárových *Rozptýlených kapitolách*, které v řetězci rodinných epizod ožívují svět autorova mládí a hlavně postavu jeho osobitého dědečka. V povídce *Jehla* (č. 1880) z povahopisné mikrostudie organicky vyrůstá téma i děj. Nepatrná příhoda o ztracené a znovu nalezené oblíbené jehle zchudlého maloměstského krejčovského mistra Kubáaska je podána jako událost, která na chvíli otřese základy hrdinova života a představí ho jako jedinečnou individualitu.

Úsilí vyobrazit příkladný lidský typ a schopnost živě, neschematicky zpodobit postavu se slučují v románě *Za ranních červánků* (č. 1875), který se vymyká svým historickým námětem z obvyklého rámce autorova díla. Jeho děj je vzat z počátků národního obrození. V postavách J. Dobrovského, který se zotavuje u svého šlechtického přítele na panství v Chudenicích, a tajného českého bratra hajného Mrštiny vytvořil Šmilovský dvě výrazné osobnosti. U Dobrovského je zdůrazněna vznešenost ducha i lidská prostota a dobrota. Šlechtně se ujímá všech, jimž se křivdí, ať jsou to milenci Madlenka a František, jemuž otčím brání v lásce, nebo pronásledovaný vesnický chudák, „pocitivý zloděj“ Hukal. „Modrý abbé“ Dobrovský je tu pojat jako velký učenec a humanista, který si je vědom svazků s vlastním národem. Na této základně se názorově schází s venkovským písmákem Mrštinou, mužem přísných mravů, který zůstal věrný vyznání svých předků. Dobrovský od něho přejímá víru v životaschopnost českých lidových vrstev a oba se pak společně utvrzují v důvěře v lepší budoucnost národa. Na rozvíjení vzájemného vztahu obou starců, na jejich sblížení a konečném porozumění spočívá dějová osnova díla, které chce připomenout dva zdroje národního obrození: jednak osvícenství a činnost vzdělanců vůbec, jednak existenci lidového českého povědomí, jazyka, duchovních tradic. Tento smysl nejplněji vyjadřuje vrcholná scéna díla: Dobrovský slouží v troskách kostelíka uprostřed přírody staroslověnskou mší pro lid z širokého okolí a dává umírajícímu Mrštinovi přijímat chléb a víno podle česko-bratrského způsobu.

Václav Šolc

/ 1838 - 1871 /

Autor epických a lyrických veršů, v nichž se osobitě slučovaly podněty časové s tvrdou sociální zkušeností, s cítěním historickým i s trpkými zážitky osobními.